

DENUMIRI ALE CĂRŢILOR BIBLIEI ÎN HRONOGRAF DEN ÎNCEPUTUL LUMII (MS. 3517)*

MIOARA DRAGOMIR
Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”
Academia Română – Filiala Iaşi
mioaradragomir_2006@yahoo.com

Abstract: The names of the biblical books presented are in Romanian, Slavonic, and Hebrew. The translator of the *Chronicle from the beginning of the world* also used a Slavonic Bible to translate biblical fragments, as indicated by the names in Slavonic. Many of the biblical insertions presented are in Slavonic, which indicates a high level of knowledge of this language, but also of knowledge of the Greek language, at least through the translation of the Chronicle. As we have previously demonstrated, the use of Hebrew titles indicates an increased interest in encyclopedic matters and a strong connection to the text of the Bible. In accordance with its Romanian title, Manuscript 4389 presents the Hebrew titles of the biblical books, which are likely assimilated from the Slavonic original of this translation. The dates provided lead us again to believe that the translator of the Chronicle held a close relationship with the act of translating the Bible. Not only was he a polyglot, but he also possessed an extensive knowledge of the contents of the Holy Scriptures. This is evident from the fact that he frequently supplemented the dates in the Greek text with references to biblical elements. We maintain that the complex personality being referred to here is that of Nicolae Milescu Spătarul, who was the first person to translate the Bible into Romanian. He had extensive knowledge of dogma, which he acquired during his studies at the School of the Patriarchate of Constantinople, as well as through reading and translating books and manuscripts, also reproduced in *Enchiridion sive stella Orientalis Occidentali splendens*, which was written in Latin.

Keywords: chronicle, names of the books of the Holy Scripture, differences from the Greek originals, Slavonic biblical insertions.

I. Traducerea *Hronograf den începutul lumii* prezintă o coordonată dominantă de receptare a textului Bibliei, care se manifestă în mai multe planuri. Cititorul contemporan cu traducătorul sau cel care va fi citit textul de-a lungul secolelor este destinatarul unui mesaj profund religios, ce se manifestă la nivel de comentariu, de morală, de îndemn, de elemente de dogmă, de informație, de istorisiri etc. Această dominantă este rezultanta a două surse care converg și care se manifestă în tot textul. Pe de o parte, este rezultatul preluării prin traducere a conținutului din cronografele grecești al lui Mattheos Kigalas și al

---

* *Names of Bible Books in Hronograf den începutul lumii* (Ms. 3517).

lui Dorotheos de Monemvasia – cărora li se alătură, sporadic, surse precum o *Alexandrie*, o *Cozmografie* sau alte scrieri care rămâne să fie identificate în viitor –, iar, pe de altă parte, este contribuția traducătorului, care are cunoștințe înalte de dogmă, dar și un intens sentiment religios. Prin aceste trăsături, *Hronograful* este o scriere tipică epocii medievale, care la noi s-a manifestat mai târziu.

II.a. În multe locuri, textul *Hronografului* prezintă referiri în variate modalități la textul Bibliei, prin proverbe, expresii de sorginte biblică, teme, istorisiri etc., dar și prin invocarea textului biblic în diferite situații, într-un cuvânt, printr-un concept care în literatura de specialitate despre receptarea textului sacru în textele literare este descris în ceea ce numim *teoria inseratului biblic* și pe care am avut recent ocazia să o aflăm în teza de doctorat scrisă de cercetătoarea Mariana Nastasia. Construcția teoretică, conceptele și definițiile ne-au convins, cuprind exact ceea ce vrem să exprimăm aici și, de aceea, le vom utiliza în prezentarea temei în discuție atunci când este cazul.

b. În multe situații, *inseratele biblice* se prezintă fie sub formă de referiri la textul Bibliei, fie prin citate, uneori cu precizarea exactă a coordonatelor. Astfel, întâlnim în textul *Hronografului* referiri la o serie de cărți biblice, ale căror denumiri sunt redade, o parte, în *românește*, altele sunt în *slavonă*, iar altele în *ebraică*.

1. În mai multe locuri, apare denumirea cărții psalmilor, *Psaltirea*, adaptată în limba română. După DLR, originea cuvântului este în slavonul *псалтирь*, ngr. *Ψαλτήριον*, iar articolul lexicografic nu prezintă multe ilustrări cu citate pentru epoca veche. Cuvântul este atestat în anul 1580, 1588, ap. CUV. D. BĂTR., în PRAV. COND., în DOSOFTEI, V.S. și într-o ALEXANDRIE din 1794¹. Confruntând pasajele din *Hronograf* cu cele din textul grecesc, am observat că traducătorul nu a preluat termenul grecesc echivalent din respectivele pasaje ale cronografului lui Kigalas, întrucât în textul grecesc nu este numită cartea biblică, ci apare numele celui care a compus-o, regele David. Astfel, trimiterea la cartea biblică este una implicită în textul grecesc, dar explicită în traducere. În patru din cele șase situații prezentate, inseratul biblic din psalm este redat în slavonă, fapt care conduce spre ideea că traducătorul a avut permanent la îndemână o Biblie slavonă. În unul din cazuri, în fragmenul grecesc apare termenul *Ψαλτήριον*, redat, însă, în textul slavon prezentat de traducător, prin ideea de canon, harpă, instrument de cântat (f). Denumirea acestei cărți biblice prezintă forma *Psaltire*, dar și varianta învechită și populară *Psăltire*.

a) Și până pre atunce scriseasă *Psăltirea* numai până în 49 de psalomi f. 71^v.

¹ Pentru sigle, vezi *Bibliografia DLR*, în vol. *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea a 3-a, Litera D, *D-Deînmulțit*; Partea a 4-a, București, Editura Academiei Române, 2006.

b) Încă până a nu să înceape și-ntoarce urgiia asupra capului celuia ce o izdăreaște, cum și marelui David proroc dzice la *Psăltire*, în 7 psalom: „Rovî iznâi iscopai i văpadesiia vă iamă iaje sătvori să deala.” (= Sapă groapă și o adâncește și va cădea în groapa care o face)² f. 175^r.

c) Și să împlu cuvântul lui David, cum dzăce în *Psăltire*, în 50 de psalom: „Ublaji, Gospodî, blagovoleniem tvoim Siona, i da să dzijdutsiia steani Ierusalimschia” (= Fă bine, Doamne, întru bunăvoirea ta, Sionului, și să se zidească zidurile Ierusalimului) f. 257^r.

ἐπληρώθη εἰς αὐτὴν τὸ ῥητὸν τοῦ Δαβὶδ Ἐγαθημόν κύριε ἐν τῇ εὐδοκίᾳ σου τὴν Σιών, καὶ οἰκοδομηθή τω τὰ τείχη Ἱερουσαλήμ [σζε].

d) Vedetș, frațâlor, ce face mărirea omului și putearea, cum sângur el mărturiseaște și dzăce la *Psăltire*, cum „Pre câtu m-am măritu, pre atâta m-am mai plecatu.” Iară mai dzăce: „Bine ieste că m-ai plecat, ca pentru să poci învăța direptățâle Tale” f. 70^r.

Βλέπετε ἀγαπητοὶ τὴ κάμνη ἢ ἔπαρσις τῆς ἀμαστείας; Τὸ ὁποῖον καὶ αὐτὸς ὁ Δάβιδ Προφητεῶν ἔλεγεν Ὑψωθεὶς δὲ ἐταπεινώθη καὶ ἐξαπορηθὴν καὶ πάλιν. Ἐγὼ δὲ εἶπα ἐν τῇ εὐθυμίᾳ μου, οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸ αἶψα [πζ].

În pasajul următor fragmentul din psalm este redat din Biblia slavonă, fără ca fragmentul echivalent să apară în textul grecesc:

e) Și apoi dzăsă Nathan prorocu cătră David: „Dumnădzău au va ierta[t] greșealele tale”. Și cu acesta cuvântu s-au mai bucurat inema lui David. Și până pre atunce scrisesă *Psăltirea* numai până în 49 de psalomi. Iar atunce au început a scrie: „Pomilui mea Boje, po velițeai milostitvoei (= Miluiește-mă, Dumnezeule, după mare mila Ta)”. Și-au săvârșit *Psăltirea* până într-o 150 de psalomi f. 71^v.

Καὶ οὕτως τοῦ εἶπε Νάθαν. Κύριος ἀφέϊλε τὸ ἀνόμημά σου. Καὶ μετὰ τὸν λόγον τοῦτον ἔτυχε παρηγορίας ὁ Δαβὶδ, ἐτελείωσε τὸ ψαλτήριον ἀπὸ τὸν ν΄ ψαλμὸν ἕως τὸν ρν΄ ὡς μαρτυρεῖ ὁ θεοβόρημων Ἡρυσόστομος, εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ν΄ ψαλμοῦ [πη].

f) Iar David atunce au prorocit și-au dzăs den gură cel psalom ce ieste în *Psăltire* mai apoi de toș psalomii, adecă: „Mală beahă vă bratii moei i iuneaișii vă do- // f. 63^r mu otțamoego. Pasiash otța otța moego. Ruțea moi sătvorrișia organ (= Cel mai mic între frații mei eram și cel mai tânăr în casa tatălui meu. Pășteam oile tatălui meu. Măinile mele au făcut canonul)”.

Καὶ ὁ Δαβὶδ εἶπεν τὸν ψαλμὸν Μικρὸς ἦμουν ἐν τοῖς ἀδελφοῖς μου, νεώτερος ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρός μου. Ἐποίμαινον τὰ πρόβατα τοῦ πατρός μου αἱ χεῖραις μου ἐποίησαν ὄργανον, καὶ οἱ δακτυλοὶ μου ἤρμωσαν **Ψαλτήριον**. Καὶ τις Ἀναγγελεῖ τῷ κυρίῳ μου, αὐτὸς κύριος, αὐτὸς εἰσακοῦει. αὐτὸς ἐξάπέστειλε τὸν Ἄγγελον αὐτοῦ. Ἡρεμε ἐκ τῶν προβάτων τοῦ πατρός μου, καὶ ἔχρισε με ἐν τῷ ἐλαίῳ τῆς χρίσεως αὐτοῦ [πγ’].

---

² Traducerea pasajelor în slavonă este preluată din Cronograf 1998, 1999.

În contextul următor, traducătorul nu mai denușește cartea biblică, dar se referă cu exactitate la un anumit psalm, fără ca această specificare să apară și în textul grecesc, ceea ce demonștrează o bună cunoaștere a conținutului *Psaltirii*:

g) Pentr-aceasta dzăce și David sâmgur într-o 117 psalomi: „Certându m-au certat Dumnădzău și morțai nu m-au dat.” f. 71^r.

Διὰ τοῦτο ἔλεγε παιδεύων ἐπαιδευσέμε ὁ Κύριος, καὶ τῷ θανάτῳ οὐ παρέδωκέμε
πῆ.

2. O altă carte biblică amintită în traducerea *Hronograf den începutul lumii* este *Pravila veche*, adică *Vechiul Testament*. Sintagma, ca atare, nu este tratată în DLR, iar în cele trei situații pe care le prezentăm are drept corespondent în textul grecesc substantivul τὸν νόμον, adică „legea”, cu referire la Vechiul Testament și sintagma τὰ ἱερὰ λόγια „cuvintele sfinte” sau este utilizată fără echivalent:

a) Iară cându au fostu a opta dzî, au obrezuit pre Domnul nostru Iisus Hristos, ca să să împle *Pravila Veache*, precum au prorocit prorocii f. 152^v.

εἰς τὴν ὀγδόων ἡμέραν, περιέτεμον τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸν, κατὰ τὸν νόμον [ρξζ].

b) Iară Ioan dzăsă: „Mie trebuie de la tine botedzu și tu vii cătră mine? Dară în ce chip voiu întinde mâna mea cea de paiu uscatu, să apucu focul cel iute? Și cum voi cutedza eu, șerbul, să puiu mâna în capul împăratului?” Iară Hristos dzăsă cătră Ioan așa: „Proroace, lasă acmu toate și vinu de mă boteadză, ca pentru să să împle toate câte scrie *Pravila Veache*” f. 154^r.

Βαπτισθῆ ὑποῖ Ιωάννου ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ καθὰ θησι τὰ ἱερὰ λόγια [ρξζ-ρξη].

c) Ce, iată că sânteți scăpați, după învățatura lui Pavel Apostolul, carele au fostu jidov ca voi, den săminția lui Véniamin. Și dacă să întoarsă den tunearec spre lumină și în bogorazumie, de cunoscu pre Hristos, Fiiul lui Dumnădzău, iată că arată și dzăce la *Poslaniile* sale, ca de Duhul Svânt învățat: „Carele va fi de va vrea dentru *Pravila Veache* să să îndirepteadză, scăpat ieste de darul cel adevărat, Hristos” f. 565^r.

Nu am găsit un pasaj echivalent. În fragmentul următor scrie despre Apostolul Pavel, dar nu este pomenit *Vechiul Testament*.

3. De câteva ori, în *Hronograf* se întâlnește denumirea *Poslaniia*, utilizată și cu pluralul *Poslanii*, iar în alte locuri cu determinarea *Poslaniia sa cătră Gálátomu*, respectiv însoțită de o atributivă care precizează despre ce carte este vorba, *Poslaniia, care scrie cătră Filipísii*. Această denumire se referă la Epistolele Sfântului Apostol Pavel, iar cele cu determinanți, la *Epistola către Galateni* și *Epistola către Filipeni*. Cuvântul *poslanie* este înregistrat în DLR cu sensul

învechit „scrisoare sau carte cu conținut teologic, pentru îndrumarea sau lămurirea credincioșilor”, cu atestări în CORESI, ap. DHLR, EUSTRATIE, PRAV., N. TEST. 1648, DOSOFTEL, V.S., CHEIA ÎN., C. CANTACUZINO, ANTIM, O., MINEIUL 1776, în anul 1777, ap. CAT. MAN. Cuvântul este un împrumut din slavonul *poslani* și a rămas un arhaism în limbă.

a) Pavăl Apostolul dzâce la pisaniia sa, la *Poslaniia, care scrie cătră Filipisii* de dzâce așa: „Sie je da mudrăstvuețsea vâ vasă eje o Hristă Iisusea ije vâ obrazea Bojii săi ne Svăshișteniem nepșteva vâsti raven Bogu, no sebe umalilă zracă raba priimă vâ podobii ciolocesteamu volovăvi i obrazomea obreatesea iaco je ciolovec. Smirilă sebe bivî poslușli vâ daje do smerti smertij sristneai teamje i Bogă eto prevznese” (= Aveți în voi simțirea care era în Hristos Iisus, cel ce fiind în chipul lui Dumnezeu, n-a ținut ca la o pradă la egalitatea sa cu Dumnezeu, ci s-au golit pe sine, a luat chip de rob, făcându-se oamenilor asemenea și la înfățișare dovedindu-se ca un om, s-a smerit pe sine ascultător făcându-se, până la moarte și încă moarte de cruce. Pentru aceea și Dumnezeu pre dânsul l-au preainălțat) f. 554^r.

Παῦλος δὲ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἄρπαγμὸν ἠγήσατο, τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ ἀλλ᾽ αὐτὸν ἐκένωσε μορφῆν δοῦλου λαβὼν [υςθ - φ].

b) Pavel Apostolul dzâce la pisaniia sa, la *Poslaniia, care scrie cătră Filipisii* de dzâce așa: „Sie je da mudrăstvuețsea vâ vasă eje o Hristă Iisusea ije vâ obrazea Bojii săi ne Svăshișteniem nepșteva vâsti raven Bogu, no sebe umalilă zracă raba priimă vâ podobii ciolocesteamu volovăvi i obrazomea obreatesea iaco je ciolovec. Smirilă sebe bivî poslușli vâ daje do smerti smertij sristneai teamje i Bogă eto prevznese” (= Aveți în voi simțirea care era în Hristos Iisus, cel ce fiind în chipul lui Dumnezeu, n-a ținut ca la o pradă la egalitatea sa cu Dumnezeu, ci s-au golit pe sine, a luat chip de rob, făcându-se oamenilor asemenea și la înfățișare dovedindu-se ca un om, s-a smerit pe sine ascultător făcându-se, până la moarte și încă moarte de cruce. Pentru aceea și Dumnezeu pre dânsul l-au preainălțat) f. 554^r.

c) Pavel, vasul cel curat, ce dzâce la *Poslaniia sa cătră Gălátomu*, adecă dzâce așa: „Când au venit plinirea anului, trimis-au Dumnădzău pre Fiiul Său de născu den muiere și pentr-alte multe locuri multe a Svintelor Scrisori veri afla, chemându-să Fiiul omenescu” f. 555^r.

d) După învățătura lui Pavel Apostolul, carele au fostu jidov ca voi, den sâminția lui Véniamin. [...], iată că arată și dzâce la *Poslaniile* sale, ca de Duhul Svânt învățat: „Carele va fi de va vrea dentru *Pravila Veache* să să îndirepteadză, scăpat ieste de darul cel adevărat, Hristos f. 565^r.

e) Precum învață și Apostolul Pavel la *Poslanii*, de dzâce: „Oricarii dentru oameni va blagovesti voaă fără de cât ați luat, ánáthema să fie”. f. 568^v.

4. În mai multe locuri cartea este numită *Evangheliia* și *Svânta Evanghelie*, care are, de cele mai multe ori drept corespondent substantivul τὸ Εὐαγγέλιον din

textul grecesc. Inseratele biblice redat e după *Evangheli e* se află fie sub formă de citate, fie de proverbe biblice, iar în unul din cazuri (e) inseratul biblic este prezentat în *Hronograf* prin interven ia traducătorului, fără a avea corespondent în textul grecesc:

a) De care lucru  nv a  Apostolul Pavel de dz ce a ea: „Oricum, fra ilor, să sta i  i să  ane i tare predaaniile (=  nv a turile) cu carele v  s-au dat  nv a tur  ori cu cuv ntul, or cu poslaniile noastre. Că în ce chip în toată lumea să deade *Evangheliia* scrisă, // f. 565^v a ea s-au dat  i fără scrisoare.

 σπερ γ ρ  ν  λω τω κοσμω  γραφως παρεδωθ  τ  Ε αγγελιον, ο το παρεδωθ   γράφως [φικς].

b)  i în dzilele acestuia împăratu au scris *Evangheliia* Sveati Marco, evanghelistul, cu  nv a tura lui apostolul P tre f. 157^r.

Κα    Μ ρκος   Ε αγγελιστ ς, μ  προτροπ ν τοϋ  γίου Π τρου  γραψε τ  κατ' αυτ ν Ε αγγελιον [ρο].

c)  i să scump r  pedeapsa  i fapta carea au făcut ei lui Velisarie  i să plini cuv ntul den *Sv nta Evangheli e*, ce dz ce că cu ce <măsură> ve i măsura, cu aceia să va măsura voa  f. 279^r.

d) Să dusă în  ara ei, iarăș cu cinste mare, cum  i în *Sv nta Evangheli e* dzice singur Dumnădzău pentr-aceasta  i dzice: „ mp r teasa despre austru au venit de la margenea p m ntului, ca pentru să vadz  numai  n telepciunea lui Solomon.” Așjidirea,  i *Sirah*  nc  dzice la răspunsul  n telepciunii sale: „Solomoane, prea n teptu ai fostu la tinere ele tale.  i ie ia izvor mare de minte den capul tău, ca  i un izvoru mare, ce are acoperi tot p m ntul. A ea au cuprinsu  n telepciunea ta preste tot p m ntul  i-l  mpluș de pildele  nv a turilor tale” f. 77^r.

Δι  τ ν  πο αν λ γει   Κ ριος εις τ  Ε αγγελιον „Βασίλισσα νότου  λθεν  κ τ ν περ των τ ς γ ς ιδ ιν τ ν σοφίαν Σολομ νος. Πρ ς τ ν  πο ον λ γει   σοφ τατος Σειρ χ „Σολομ ν  σοφ σθης εις τ ν νε τητ  σου,  ς ποταμ ς φρον σεος” [ρβ].

e)  i nime cu îndoială întru firea lui să nu fie precum Domnul Hristos pe după naștere n-au fost deplinu Dumnădzău  i deplinu om  i asculte cuv ntul Părintelui den ceriu, fiecare precum răspunde în *Sv nta Evangheli e* la Preaobrajenie (= Schimbarea la fa a)  i la Bogoiavlenie (= Bobotează), dz c nd a ea: „Acesta i este Fiiul meu cel iubit, întru care blagovoliu (= bine am voit)” f. 554^v.

 μαρτυρήθη εις τ ν β πτιστ ν του εις τ ν μεταμ ρφωσιν. Ο τος  στιν   υ ς μου    γαπ τος  ν    υδ κησα [φ].

f) Că în ce chip în toată lumea să deade *Evangheliia* scrisă, // f. 565^v a ea s-au dat  i fără scrisoare.

5. Referire la o carte biblică se face și în exemplul anterior (d), amintindu-se personajul biblic și trăsătura lui principală, fără denumirea cărții, care este *Cartea înțelepciunii lui Isus, fiul lui Sirah*.

6. O altă carte biblică menționată în *Hronograf* este cartea *Ieșirea*, numită cu denumirea slavonă, *Ishoda*, cu variantele *Ishuda* și *Ishoda Cniga*. Echivalentul din textul grecesc este Ἐξόδος, iar inseratul biblic prezent în al doilea exemplu este redat după cel grecesc. În DA, cuvântul *Ishod* este înregistrat cu definiția „(Cartea din Biblie numită) Exod, ieșire”, prezintă o atestare din PALIA DE LA ORĂȘTIE și etimologia din paleosl. *ischodu*. Utilizările din *Hronograf* reprezintă alte atestări, iar prezența lor repetată în textul traducerii indică faptul că aceasta este denumirea pe care traducătorul o cunoștea și obișnuia să o folosească pentru a reda denumirea acestei cărți biblice.

a) Carele va cercăta de amărunt cuvântul acesta și va sămălui aii, făcând începătură de la *Ishoda Cniga* (= Cartea Ieșirii), de la zădirea Ierusalimului f. 529^v.

εἴ τις θέλη νὰ ἐξετάσῃ ἀκριβῶς τὸν λόγον, καὶ νὰ ἀριθμήσῃ τοὺς χρόνους κἀμνοντας ἀρχὴν ἀπὸ Ἐξόδου λόγων τοῦ οἰκοδομηθῆναι τὴν Ἱερουσαλὴμ [σοδ - σοε'].

b) Pentru destoniciia credinței carea arată spre Dumnădzău, feace Avraam pre Isaac, iară Isaac feace pre Iăcov. De ce, aceștea atăta să aflară curați și direpți, cât întru numele lor să închipui și să arată Sveataa Troiță, precum dzăce la 3 glave la *Ishoda*: „Eu sântu Dumnădzăul lui Avraam, și Dumnădzăul lui Isăac, și Dumnădzăul lui Iăcov. Acesta mi-i numele veacinicu pespre roadele roadelor” f. 531^r.

ἐπειδὴ διὰ τὴν ἀξίαν τῆς πίστεως τὸν ἐδιάλεξαν ὁ Θεὸς. Ἐγύνησεν τὸν Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Ἰσαὰκ τὸν Ἰακώβ καὶ τόσον εὐρέθησαν ἀμεμπτοὶ καὶ δίκαιοι, ὥστε ἐκαταξίωσέν τοὺς ὁ Θεὸς, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ἐφανέρωθη ἡ Ἁγία Τριάς ὡς ὅταν λέγει Ἐξόδος γ. Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ; καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ; καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ. Τοῦτο μοι ὄνομα αἰωνιὸν εἰς γηνεὰς γηνεῶν [υος].

c) Și feaceră începătură după Paștili jidovești precum sângur Dumnădzău învăță pre Móisî, precum spune la *Biblie*, la *cniga* ce să chiamă *Ishuda* (= Ieșirea), în 12 glave, care învățatură și poroncă a lui Dumnădzău cătră Móisăi ieste așa: luna aceasta începătoare lunilor întâiu ieste, întru lunele de preste an f. 538^v.

Οἱ ἅγιοι πατέρες ἀπέδειξας διὰ τῆς νομοθεσίας τοῦ νομικοῦ Πάσχα, ὅτι τὴν τύπος τοῦ Χριστοῦ θανάτου ὁ θούμνηος ἀμνὸς Ἐξόδου. Κεφάλαιον. 12 Εἶπε Κύριος πρὸς Μωσῆν. Ὁ μὴν πρῶτος ἀρχὴ μυνῶν, πρῶτος ἐστὶν ἐν τοῖς μηνὶ τοῦ ἐνιαυτοῦ [υπδ'].

7. De cel puțin două ori este amintită *Cartea înțelepciunii lui Solomon* sub denumirea *Preamădrostiile*, cu anticiparea numelui lui Solomon, și *Preamădrostviia* (= Înțelepciunea) *lui Solomon*. Inseratele biblice aflate în aceste fragmente sunt redat după *Biblia* în slavonă.

a) Și preamundru Solomon dzâce în 24 glavi la *Preamâdrostiile* lui: „Iulovimă pravednago iaco neugodenă namă estă. Razumo imeati Bojii i otroca Gospodiia sebe imenuit. Sămărătiu bez obraznoiu osudim ego» f. 528^v (= Și vânam pre cel drept că ne este nouă neplăcut. Are cunoașterea lui Dumnezeu și Fiul Domnului pe Sine se numește. Cu moarte de ocară l-am osândit pe El)».

Acest pasaj face parte dintr-un șir întreg de inserate biblice, între care acesta un are corespondent în K [υογ - υοδ].

b) Iară cum vor să-l țâie pre mâna lor jidovii, ascultă *Preamâdrostviia* (= Înțelepciunea) lui Solomon, că dzâce: «Raganie i macoiu isteajiem ego da razumeaem crotost ego» (= Cu ocară și cu muncă să-l cercetăm pe el, ca să înțelegem blândetele lui) f. 526^v.

8. Am întâlnit invocată în *Hronograf* și cartea *Numerii*, într-un context în care inseratul biblic redă în slavonă pe cel din textul grecesc, fără ca în cronograful grecesc să se specifice din care carte biblică a fost preluat. Traducătorul român demonstrează competență în cunoașterea cărților *Bibliei* și precizează, tot în slavonă, denumirea cărții în care se întâlnește respectivul inserat, respectiv *Cniga ot Cislăcetenie*.

a) Așjidirea dzâce la *Cniga ot Cislăcetenie* (= Cartea Numerelor) în 24 glave: „Vosiiatā dzveazda ot Iacova i vostonet celiuecā ot Izrailea i potret cneadea Moavitschiia i pleanit vaseasnai Sithovai (= Va răsări o stea din Iacov și se va scula un om din Israel și va zdrobi pe domniile lui Moav și va prăda pe toți fiii lui Sit)» f. 528^r.

Ῥανατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακώβ, καὶ ἀναστήσεται ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραὴλ, καὶ θραύσει τοὺς ἀρχηγούς Μωάβ. καὶ προνομεύσει τοὺς υἱοὺς Σὴθ [υογ].

9. O altă carte biblică a cărei denumire se află în *Hronograf* este cartea *Facerii*. Termenul care o desemnează este slavonul *Bitie*, iar în cronograful grecesc îi corespunde substantivul *Gevnesi*. În DA cuvântul *Bitie* este înregistrat ca învechit și este definit „întâia carte a *Pentateucului*, *Cartea Facerii*”. Cuvântul este atestat în PALIA 1582 și într-o scriere a lui Dosoftei, iar la etimologie se specifică faptul că este un „împrumut literar din paleosl. *Bytije*”. În *Hronograf* se află în contextul:

Marele Móisi și bogovídițu (= văzătorul de Dumnezeu), scrie pentru zădirea lumii cum o au zădit Dumnădzău în luna dentâiu și în dzua întâiu, întru carea dzî ceriul și pământul se feaceră, precum scrie la *Bitie* (= Facere), la cnigă. Și pe după ce povestează pentru zidirea ceriului și a pământului, dzâce iarăș cum să feace sară și să feace demăneață, dzî întâiu f. 539^r.

Ῥτι ο θεόπτης Μωυση̅ς ἱστορεῖ τὴν τοῦ Θεοῦ δημιουργίαν, γεγωνίαν ἐν τῷ πρώτῳ μηνί καὶ πρώτη ἡμέρα ἐν ᾧ ο οὐρανός, καὶ ἡ γῆ ἐπλάσθη, καὶ ἀφοῦ διηγήθη, τὴν

τούτων πλάσιν, καὶ Γένεσιν, ἐπιφέρει. Καὶ ἐγήνετο ἑσπέρα, καὶ ἐγήνετο πρωί, ἡμέρα πρώτη [υπδ'].

10. La fel ca în unul din exemplele prezentate anterior (5), într-un alt loc se face referire la cartea profetului *Miheia*, prin amintirea numelui și trimiterea exactă. Inseratul biblic din această carte este în slavonă:

Mai dzâce și *Mihei* prorocu în 4 glave: „Iti, Vitheleme, dome Efrathovă edamală esi eje bâti bâti suštahă iudovahă iste bebomi iz idetă bâti cnează vă Israili” (= Și tu, Vitheleme, casa Efratei, măcar că ești mic între mulți Iudei, din tine îmi va ieși ca să fie căpetenie în Israil) f. 528^v.

11. În *Hronograf*, cărțile *Pentateuhului* sunt prezentate în evreiește, chiar fără a mai fi amintite și în limba greacă, și sunt urmate de o scurtă descriere a conținutului. Într-un text dedicat acestei chestiuni (Dragomir 2018), am arătat că fragmentul nu a fost tradus după cronograful lui Mattheos Kigalas, ci după cel al lui Dorotheos de Monemvasia. Denumirile în ebraică au fost preluate din sursa secundară de pe care a fost tradus *Hronograful* și au fost adaptate fonetic.

Împărate, să știi măria ta că sintu la Ierusalim un fealiu de oameni ce să cheamă ovreai. Această săminție de oameni au avut un dascal mare carele l-au chematu anume Moisa. Și-au fostu de multu acel om foarte, că vor hi de atunci pînă pre acmu 1800 de ai. De ce, acel dascal mare a lor, Moisei, le au lăsat la moartea lui 5 cărți foarte scumpe și adînci, cît nu mai sint nici la o limbă cărți ca acelea, în toată lumea. Și să cheamă aceaste cărți în limba ovreiască așa: ceea dentîiu, *Veresiftu*, carea spune cum au făcut întîiu Dumnădzău ceriul și pămîntul și cum s-au făcut toate lucrurile lumii și toată lumea. Iară a doa carte să cheamă *Uelesămoftu*. Aceaea spune în ce chip au ieșit jidovii den robie de la Eghipet și cum au îmblat pren pustiiu. Al treilea carte să cheamă *Uaicra* și spune și aceaea pentru preoția lor. A patra carte să cheamă *Uaiedaviru* și spune pentru cum au numărat Moisia pre toate sămințiile jidovești, dacă i-au scos den robie. Iară cea mai de-apoi, a cincea, să cheamă *Eleadevarim* și spune pre cît au scris Moisia în ceale patru cărți, le mai răspunde al doilea rîndu. Aceastea cărți sint la jidovi, împărate, și ș-altele pe lîngă aceastea, foarte de treabă” (f. 128^r).

Ἐκεῖνος γοῦν ὁ Μωϋσῆς τοὺς ἐπαρέδοκε πέντε βιβλία, ὡσαν τὰ λέγουσιν αὐτοί. Καὶ τὸ μὴν ἓνα τὸ λέγουσιν **Βερεσηθή**, ἤγουσιν **Γενέσιν**, ὅτι διηγείται ἐκεῖνο τὸ βιβλίον, πῶς ἐξηγήθησαν ἐξ ἀρχῆς οἱ ἄνθρωποι. τὸ δὲ δευτέρον τὸ λέγουσιν **Οὐελλεσεμῶθ**, δηλονότι **Ἐξοδον**, ὅτι διηγείται ἐκεῖνο τὸ βιβλίον, πῶς εὐγῆκαν αὐτοὶ οἱ Ἑβραῖοι ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον. Τὸ δὲ τρίτον τὸ λέγουσιν, **Οὐαίρα**, τουτ ἔστι **Λευίτικόν**, ὅτι ἐξηγείται δια τὴν Ἱερωσῆνη. Το δὲ τέταρτον τὸ λέγουσιν, **Οὐαίεδαβήρ**, ἤγουσιν **Ἀριθμοί**, ὅτι διηγείται ἐκεῖνος ὁ Μωϋσῆς πῶς...” δύο χρόνους, ἀφοῦ εὐγῆκαν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον, ἐμέτρησε πάσαν φυλὴν, καὶ σπῆτι τῶν Ἑβραίων. Τὸ δὲ πέμπτον τὸ λέγουσιν, **Ἑλληεδαβεραῖν**, τουτέστι **Δευτερονόμιον**, ὅτι ὅσα ἔγραψε, καὶ εἶπεν ἐκεῖνος ὁ Μωϋσῆς, ἐκεῖ, εἰς αὐτὸ τὸ βιβλίον τὰ δευτερολέγει. Ἀυτὰ τὰ βιβλία, καὶ ἄλλα ἔχει αὐτὸ τὸ γένος, πλὴν εἶναι εἰς ἑβραϊκὴν γλῶτταν, καὶ εἰς ἑβραϊκὰ γράμματ’ ἄχα. *Θάνατος Πτολεμαίου. Βασιλεία Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου*

(Deci acel Moise le-a lăsat cinci cărți, după cum spun ei. Și prima se numește *Bereșit*, adică *Geneza*, căci acea carte descrie cum s-au făcut la început oamenii. Cea de a doua carte, *Șemoth*, adică *Ieșirea*, căci acea carte vorbește despre cum au ieșit acești evrei din Egipt. A treia se cheamă *Vaicra*, adică *Leviticul*, căci explică despre sfințenie. A patra se cheamă *Bamidbar*, adică *Numerele*, căci spune acel Moisi cum [...] doi ani, dacă au ieșit din Egipt, a numărat fiecare seminție și casă a evreilor. A cincea se cheamă *Devarim*, adică *Deuteronomul*, căci toate câte le scrie și spune acel Moise, acolo, în acea carte le spune a doua oară. Aceste cărți și altele au acest neam, dar sunt în limba ebraică și cu litere ebraice).

III. Prin urmare, denumirile cărților biblice prezentate sunt scrise în românește, în slavonă și în evreiește. Denumirile în slavonă ne conduc spre faptul că traducătorul *Hronografului den începutul lumii* a utilizat în traducerea fragmentelor biblice și o Biblie slavonă. E adevărat că unele denumiri în slavonă ale cărților biblice circulau și oral, în special cele ușor de reținut, dar multe din inseratele biblice prezentate sunt în slavonă, ceea ce indică faptul că traducătorul deținea un nivel înalt în cunoașterea acestei limbi, ca și în cunoașterea limbii grecești, prin traducerea cel puțin a *Hronografului*.

În același timp, așa cum am spus (Dragomir 2018), preluarea titlurilor în evreiește indică un interes crescut față de chestiuni de ordin enciclopedic, dar și o profundă legătură cu textul Bibliei. Manuscrisul 4389 prezintă, după titlul în românește, titlul cărților biblice în „ovreiește”, care, probabil, este preluat din originalul slavon al acestei traduceri și pe care credem că și traducătorul *Hronografului* l-a utilizat. Aceste date ne determină să susținem o dată în plus că traducătorul *Hronografului* avea o strânsă legătură cu actul de traducere al textului Bibliei, era poliglot și un bun cunoscător al conținutului Bibliei, pentru că, într-o serie de cazuri, completează datele din textul grecesc cu trimiteri la elemente biblice. Susținem, în continuare, că această personalitate complexă este cea a lui Nicolae Milescu Spătarul, primul traducător al Bibliei în limba română, cu multe cunoștințe de dogmă acumulate la școala Patriarhiei din Constantinopol, din cărțile și manuscrisele citite și traduse, redată și în cartea scrisă de el în latină (și greacă), *Enchiridion sive stella Orientalis Occidentali splendens*.

Bibliografie

A. Izvoare

Dorotheos de Momensavia, *Βιβλίον ἱστορικὸν περιέχον ἐν συνόψει διαφόρους καὶ ἐξόχους ἱστορίας...*, Veneția, 1631.

K = Mattheos Kigalas, *Νέα σύνοψις διαφορῶν ἱστοριῶν ἀρχομένη ἀπὸ κτίσεως κόσμου...*, tipărit în anul 1650, la Veneția.

Ms. 3517 = Manuscrisul rom. nr. 3517 de la Biblioteca Academiei Române, care conține prototipul copiilor traducerii *Hronograf den începutul lumii* (fără foile de la început).

MS. 4389 = Manuscrisul rom. nr. 4389 de la Biblioteca Academiei Române; conține traducerea Vechiului Testament realizată (probabil) de Andrei Panoneanu; vezi *Monumenta linguae dacoromanorum. Biblia 1688. Pars I, Genesis*, Alexandru Andriescu, Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Elsa Lüder, Paul Miron, Mircea Roșian, Marietta Ujică, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1988.

B. Literatură secundară

Cronograf 1998, 1999 = *Cronograf tradus din grecește de Pătrașco Danovici*, ediție îngrijită și cuvânt înainte de Gabriel Ștrempele, *Studiu introductiv* de Paul Cernovodeanu, București, Editura Minerva, vol. I, 1998, vol. II, 1999.

DA = *Dicționarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea I: A-B. București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913.

DLR = *Dicționarul limbii române*, tomul VIII, partea a 2-a, Litera P, *Pe-pînar*, București, Editura Academiei, 1974; tomul X, Partea a 2-a, litera S, *Scladă-semînțarie*, București, Editura Academiei Române, 1987.

Dicționarul limbii române, tomul I, partea a 3-a, Litera D, *D-Deînmulțit*; Partea a 4-a, București, Editura Academiei Române, 2006.

Dragomir 2018 = Mioara Dragomir, *Hronograf den începutul lumii (Ms. 3517). Fragmentul despre traducerea Septuagintei, cu titlul cărților Pentateuhului în evreiește – un alt argument că Hronograful a fost tradus de Nicolae Milescu Spătarul, în Receptarea Sfintei Scripturi între filologie, hermeneutică și traductologie*, Eugen Munteanu (coordonator), Ana-Maria Gînsac, Ioan Mihalcea, Dinu Moscal, Mădălina Ungureanu (editori), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018.

Nastasia, Mariana, *Inseratul biblic – concept, tipologie, funcții textual-discursive. Studii de caz asupra unor texte literare din cultura română veche* (teză de doctorat, 2023).